

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 3, 2017

Sayfa: 1644-1664

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[12-07-2017] – [13-08-2017]

18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi'nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler

Veysel GÜRHAN

Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Böl.

Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, History Department

Orcid ID: 0000-0002-6047-7930

veyselgurhan@hotmail.com

Öz

Kamusal alanın dışına itilmiş veya itilmeye çalışan birçok topluluk gibi kadınlarda ilk çağlardan beridir süre gelen tarih yazımı geleneğinde kendilerine yeteri kadar yer bulamamışlardır. Çünkü geleneksel tarih yazımı öznesi erkek olan ve erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan konular etrafında gelişmiştir. Kamusal alandaki erkek egemenliği tarihi erkeğe has bir alan olarak gösterirken kadını ise geçmişte gelişmiş olaylarda değişime sebep olmayan ya da sonucu etkileyecek güce sahip olmayan bir konumda temsil etmiştir. Osmanlı Tarih yazımının ilk örneklerinde de benzer şekilde erkekler tarihsel olaylarda özne olarak kabul edilirken kadınlar ise uzun bir süre tarih kitaplarında görünür olamamışlardır. Özellikle feminist kuramın toplumsal tarih çalışmaları ile kesişiminden sonra bahsi geçen algı kırılmış ve arşiv belgelerinden yola çıkarak sadece siyasi olayların değil sosyal tarihin de aydınlatılabileceği bakış açısının gelişimiyle birçok araştırmacı kadınların tarihine yönelmiştir. Bu çalışmada kamusal alanda tutulan Osmanlı kadı sicilleri üzerinden kadınların hak arama mücadeleleri ve Osmanlı kadınının içinde bulunduğu dönemdeki görünümü resmedilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Şer' iye Sicili, Amid.

Women and Law in The Ottoman Society in 18th Century: Some Evaluations on The Right Searching Processes of Women in Amid Court

Abstract

Women, like many social community that have been pushed outside the public sphere, have not found enough place in traditional history writing. Because, traditional history writing has developed around the subject of manuscripts which is the subject of man's life practices. While male domination in the public sphere has shown to be a man specific area, it has represented the woman in a position that has not caused change in past events. Similarly, women were not seen in history books for a long time when men were accepted as subjects in historical events in the early examples of Ottoman history writing. Especially, after the intersection of feminist theory with social history studies, this perception has been broken and many researchers have directed to the history of women. In this study, Ottoman court records will be examined and women will be tried to explain the struggle for rights in the court and the appearance of the Ottoman woman in the period.

Keywords: Women, Gender, Court Records, Amid, Ottoman.

Giriş

Geleneksel tarih yazıcılığı öznesi erkek olan ve erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan konular etrafında gelişmiştir. Bu türden bir tarih yazımı genelde “erkek işi” olarak görülen savaşları, zaferleri, fetihleri, kahramanlıkları ve anlaşmaları içermekteydi. Kamusal alanın dışına itilmiş veya itilmeye çalışılan birçok sosyal topluluk gibi kadın da bu tarih yazımının bir parçası değildi. Bu durum uzunca bir süre tarihi sadece erkeklere has bir alan olarak göstermiştir. Bu anlayışa göre kadın, tarihte gelişen olaylarda değişime sebep olan, sonucu etkileyen ya da ana akışa dair farklı bir anlatının öznesi konumunda temsil edilmiyordu.¹

Kamusal alandaki erkek egemenliği kadının pasif bir konumda kalmasının sebepleri arasında gösterilebilir.² Tarihi yazan erkekler sadece kendi yapıp ettiklerini kayda geçirmiş ve erkek egemen bir dünyanın ürettiği bilgi, diğer cinsiyetin veya kesimin, yani kadınların deneyimlerini önemsemeyip onları görünmez kılmıştır.³ Erkek, tarihi olayların öznesi olarak gösterilmesinin yanı sıra bir sosyal davranış standardı olarak da gösterilmiş, toplumsal doğrular ve yanlışlar erkeğin yapıp ettikleri üzerinden inşa edilmiştir. Üstelik bu durum sadece tarih ilmine has kılınacak bir şey de değildir. Birçok bilim alanında baskın özne erkektir. Sadece tarih ilmine has olmayan bu duruma diğer bilim dallarında da rastlanılmakta;⁴ baskın özne olan erkeğin hakimiyeti yalnızca toplumda değil aynı zamanda bilimsel alanda da kendini göstermektedir.

Modern zamanlara gelindiğinde özellikle feminist kadın hareketleri tarafından ortaya konulan itirazlar sonuç vermiş ve çoğu alanda olduğu gibi tarih ilminde de erkek bakış açısı sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle 20. yüzyılda sistematik bir alan haline gelen feminist tarih anlayışı geçmişe ait birçok kalıbı sorgulamaya başlamış ve kadınların politik, toplumsal ve tarihsel aktörler olarak görünürlüğünü tekrar biçimlendirerek yeni bir tarih okuması geliştirmiştir. Bu bakış açısıyla birlikte kadınların tarihi, siyasi ve toplumsal pozisyonlarını eleştiren, toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip yeni bir bilgi birikimi inşa edilmiştir.⁵ Yeni, çünkü feminist tarih anlayışı kadınların tarihe eklenmesi ya da erkek merkezli tarihsel anlatıya ek olarak bazı kadınların yaşamlarından örnekleri içeren telafi edici bir tarih anlayışını kabul etmek yerine kadını merkeze alan, olayların merkezine fail olarak

¹ Esra Abaoğlu, *On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazımında Kadın Görünürlükleri: Tarih-i Cedvet ve Tezakir Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul 2016), s. 2.

² Turan Açıık, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olmayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği”, *KAREN 1*, (2015): 38.

³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), s. 44.

⁴ Çakır, s. 32.

⁵ İlkay Yılmaz, “Osmanlı Kadın Tarihine Dair Bir Kaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi* 10, (2012): 10.

oturtan, figüran olarak değil baş rol oyuncusu olarak gören yeni bir tarih anlatısı inşa etmeyi savunmaktadır.⁶

Osmanlı Tarih yazımının ilk örneklerinde de benzer şekilde erkeği özne olarak kabul eden bir yazım tarzı benimsenmiş, kadınlar uzun bir süre tarih kitaplarında görünür olamamışlardır. Bu kadınlardan hiç bahsedilmediği anlamına gelmemektedir. Saray merkezli inşa edilen tarihsel anlatılarda kadın genel olarak olayların akışında yoktur ya da olumsuz etkileyen bir figürdür. Eşlerini veya tahta çıkmaya aday çocuklarını etkileri altına alan, taht kavgalarını kızıştıran, verilen kararlara duygusal olarak etki eden/tepki veren bir Osmanlı kadını görünümü mevcuttur. Hürrem Sultan, Kösem Sultan, vb. birçok kadın bu hususa örnek olarak gösterilebilir. Oysa sultan eşlerinin sarayda ve saray dışında birçok rolleri vardı ve bunların etkisi toplum üzerinde oldukça fazlaydı. Padişah eşlerinin kurmuş olduğu vakıflar ile bunlar üzerinden inşa ettikleri binaların eğitim ve sosyal hayata etkileri yadsınamayacak derecededir. Bununla birlikte batılı tarihçilerin Osmanlı kadınları ile ilgilenirken onların toplum içerisindeki konumlarından çok sarayın özel hayatını temsil eden harem dairesi ve orada süregelen yaşamla ilgilenmeleri Osmanlı kadınının görünümü tümünden farklılaştırmıştır. Belki de bu bakış açısı kadının Osmanlı toplumunda sadece mahrem/özel alanla sınırlı olarak görülmesine neden olmuştur.

Özellikle feminist kuramın toplumsal tarih çalışmaları ile kesişmesinden sonra yukarıda bahsi geçen algının kırıldığı görülmektedir.⁷ Padişah eşlerinden veya sarayda ikamet eden (seçkin) kadınlardan başka, Osmanlı toplumunda halktan/sıradan kadınların tarihine de ilgi duyulmaya başlanmıştır. Sosyal tarihçiliğin gelişimi ile birlikte kadınların toplum içerisindeki yeri ve önemi ile ilgili birçok çalışma yapılmaya başlanmış fakat bu çalışmaların çoğunda kadınların ailenin yeniden üretiminde oynadığı rol, eşleri veya çocukları ile ilişki tarzı ile ev içi üretimdeki etkinliği konu edinilmiştir.⁸ Dolayısıyla tarih yazımında/anlatısında nesne durumunda bulunan kadını özne durumuna geçirmeye çalışan bu türden çalışmaların kadını yine özel alanda tanımlamayı sürdürdüğü görülmüştür. Bununla birlikte arşiv belgelerinden yola çıkarak sadece siyasi olayların değil sosyal tarihin de aydınlatılabileceği bakış açısının gelişimi çoğu araştırmacıyı şehir

⁶ Feminist tarih anlayışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Joan Wallach Scott, *Feminist Tarihin Peşinde*, (İstanbul: BGST Yayınevi, 2013); Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2003).

⁷ Fatma Müge Göçek-Marc David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 48.

⁸ Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 9.

tarihi yazımına yöneltmiştir. Bu yöneliş ile birlikte şehir tarihleri içerisinde kadınlara özel yerler açılmıştır. Osmanlı *kadı sicilleri (mahkeme kayıtları)* bu çalışmaların kullandıkları kaynaklar içerisinde en önemlilerinden biridir.⁹ Mahkemelerde kadılar huzurunda kâtip tarafından tutulan mahkeme kayıtları aynı zamanda birer resmî belge niteliğindedir. Bu belgelerin muhtevası sadece adli suçlara dair kayıtları barındırmıyordu. Aynı zamanda merkezden gelen emir ve fermanlar, mahkemenin kurulduğu şehre dair resmi tutanaklar, masraflar ve bu masrafların dağılımının yanı sıra evlenme, boşanma, vasi, kayyum ile ölümden sonra müteveffanın geride bıraktığı mallarının kaydını yansıtan terekeler bulunmaktaydı.¹⁰ Bütün bu belgeler yazıldıkları tarihteki toplum hakkında önemli bilgiler içerdiği gibi toplumun ana unsurlarından olan kadınlar hakkında da değerli malumatlar içermektedir.

Bu çalışma, kamusal alana ait kayıtlardan oluşan kadı sicillerini kullanarak kadınların hak arama mücadelelerini ve bunun üzerinden Osmanlı kadınının içinde bulunduğu dönemdeki görünümünü resmetmeye çalışmaktadır. 18. yüzyıla ait mahkeme kayıtlarının taraması yöntemi ile kaynaklarda kadınların yerini saptamak ve onların deneyimlerinden tarihsel bir anlatı ortaya çıkarmayı öncelemektedir. Erkek egemen toplumlarda kadınların geride çok az resmi kanıt/belge bıraktığı yüz yüze kalınan önemli bir gerçektir. Elimizdeki arşiv belgeleri kamusal nüfuz alanında olup bitenleri yansıttığından, erkek egemen bir kamusal alanda kadının varlığının izlerini bulmak çalışmamızı zorlaştıran en önemli unsurdur. Buna rağmen 18. yüzyılda Diyarbakır'da Amid mahkemesinde kayıt altına alınan belgeleri toplumun cinslere yüklediği rolü ifade eden "toplumsal cinsiyet" bakış açısıyla incelemeye tabi tutmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Elimizdeki kaynağın içerik olarak hukuki bir belge olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu anlamda hukuk eksenli bir bakış açısıyla kaleme alınan kayıtlardan Osmanlı kadınlarının bazı yönlerine açıklık getirmenin birtakım dezavantajları söz konusudur. Bu belgeler insanların cinsiyetine veya sosyal sınıflarına göre tasnif edilerek kaleme alınmadığından insana ya da topluma sosyolojik bir perspektiften ziyade fıkhi/hukuki bir perspektiften

⁹ Jennings'in Kayseri mahkeme kayıtlarını merkeze alarak yapmış olduğu çalışmalar ile Peirce'nin Antep mahkeme kayıtlarını inceleyerek ortaya çıkardığı veriler, Tucker'ın Mısır ile ilgili yaptığı tespitler bu konuda en ciddi çalışmalar olarak görülebilir. Bkz. Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO* 18 (1975): 53-114; Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005); Judith E Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

¹⁰Fethi.Gedikli, "Şer'îye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmalar Sempozyumu-Tespitler-Problemler-Teklifler*, İstanbul, 24-25.Şubat 2001, (İstanbul: İSAM, 2007), s. 73-96.

bakmaktadır.¹¹ Yine bahsi geçen bu belgelerden davaya konu olan kişilerin toplumsal görünüşleri hakkında veriler elde etmenin zorluğu bir yana ulaşılan ipuçlarının yanlış değerlendirmelere tabi tutularak hatalı sonuçlara sebebiyet verme tehlikesi de gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin kayıtlar içerisinde sıkça geçtiği üzere annenin oğluna, kızına ya da eşine ev satışı gerçekleştirdiğini görmemiz mümkündür. Bu ev satışının gerekçelerini yani arka planındaki hikayesini belgelerde bulmak çoğu zaman mümkün değildir. Bu durumdan yola çıkarak o anneyi evlatlarıyla arasında mülk problemleri yaşayan biri olarak göstermek ve genelleme yaparak o toplumda kadınların aile bireyleriyle ilişkilerinin bu türden geliştiğini iddia etmek son derece yanlış olacaktır. Her davanın, her olayın ve dolayısıyla her mülk alım-satımının arka planında çok sayıda bireysel ve toplumsal etkenin olabileceğini, belgelerde ismi geçen kişilerin birer insan olduklarını unutmamak gerekir

Çalışmanın kaynağı niteliğindeki mahkeme kayıtları 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli bir eyalet ve ticaret merkezi olan Diyarbakır'da kayıt altına alınmıştır. Diyarbakır incelediğimiz dönem içerisinde bir eyalet merkezi ve bulunduğu bölgenin önemli bir kenti olmasına rağmen, merkezden/başkentten uzak, farklı kültür ve geleneğe sahip, etnik çeşitliliğin var olduğu, aşiret temelli toplumsal örgütlenmeye sahip çok sayıda insanın yaşadığı kozmopolit bir şehirdir. Üstelik Diyarbakır'da kurulan mahkeme sadece bu şehre hizmet eden değil, eyalet merkezi olması nedeniyle bölgesel işlev üstlenen bir kurumdur. Çevresindeki şehirlerden (Mardin, Silvan, vs.) çözüme kavuşturulmamış veya yerel mahkemeye karşı duyulan güvensizlik ile merkeze taşınmış birçok davanın Diyarbakır'e mahkemeye getirildiği bilinmektedir. Bu yönüyle araştırmamız sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik özellikleriyle başkentten farklılık arz eden Diyarbakır'da kadınların hak arayışlarını ve bunun üzerinden Osmanlı toplumunda kadının toplumsal görünümünü belirlemeye dair katkı sunmayı amaçlamaktadır.

18. Yüzyılda Hukuki Süreçlerde Osmanlı Kadını:

Osmanlı kadınına incelemeye çalışan birçok uzmanın ilgisini ilk olarak bireysel ve toplumsal faaliyetlerin yürütüldüğü özel ve kamusal alan ikilemi/dikotomisi çekmiştir. Osmanlı kadınına genel kanı itibarıyla kamusal alanda görünürlüğü olmayan, ev/hane içerisinde sıkışmış biri olarak tanımlayan savların yanı sıra sıkışmış olduğu özel alanda iktisadi özgürlüğünü elinde tutarak iktidar mücadelesi içerisinde var olma çabası veren bir birey olarak tanımlayan araştırmalar da mevcuttur. Her iki iddiayı savunan araştırmacılar da tezlerine açıklık getirmek için ilk olarak

¹¹ Açık, s. 43.

kamusal/özel alan ikilisini incelemeye yönelmişlerdir. Herkese açık olmayan mahrem alanı temsil eden özel alan ile tüm vatandaşlara açık, her türlü iletişim alanının kullanılması ile oluşturulan ve toplumsal yaşamın bir parçası haline gelen kamusal alan arasındaki ilişki toplumu resmetmenin olmazsa olmaz iki ögesi konumundadır.¹² Bu iki alan arasındaki sınırların keskinlik derecesi kadınların toplumsal görünümünü ortaya çıkarmak açısından önemli görülmüştür.

Son zamanlarda yapılan bilimsel çalışmalar ile Osmanlı toplumunda kadınlar için özel/kamusal alan ayırımının yapılmaması fikri dile getirilmiş ve bu alanlar arasındaki sınırların yeterince belirgin olmadığı görüşü yaygınlık kazanmıştır. Birçok araştırmacı iki alan arasında katı sınır çizgilerinin var olmadığı konusunda hem fikirdir. Örneğin Göçek ve Baer, iki feminist toplumbilimci Smith¹³ ve Harding'in¹⁴ çalışmalarından yola çıkarak kamusal nüfuz alanı ile özel nüfuz alanı arasında ataerkillik lehine bir eşitsizlik olduğunu belirterek "Ortadoğu bağlamında toplumsal cinsiyet çözümlemesine uzun süredir egemen olan kamusal/özel alan ikilisinin yerine *kadınların deneyimi* gibi yeni bir kavramı" önermektedirler.¹⁵ Buna göre kadınların çoğu zaman hane içerisinde mahrem sınırlar dahilinde yapmış oldukları işler kamusal alandaki varlığının da görünümüne delalet ediyordu. Ev yaşamı ile kamu işleri aslında aynı mekânda yürütülmekteydi.¹⁶ Dolayısıyla özel ve kamusal alan arasındaki sınırların/ayrımın silikleştiği, böyle keskin hatları olan bir sınırın mevcut olmadığı görülmektedir. Khoury de tarihçilerin Osmanlı kadınları ile ilgili kamusal/özel alan ikilisine bakışlarının yeniden değerlendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre özel alan olan *hane*, üretim ve siyasal ittifaklar gibi kamusal görünümlü alanları da içermektedir.¹⁷ Bu iki alan arasındaki belirsiz sınırlar kadınlar açısından birtakım dezavantajlar da yaratmıştır. Özel yaşam ile kamusal yaşamın aynı hane çatısı altında sürmesi toplumsal görünürlük açısından olumlu görünse de aslında kadınınun bağımsız yaşamasını engellemiş, hanenin başındaki kişiye -erkeğe- bağımlı kılmıştır.

Bütün bu ev/hane sıkışmışlığına rağmen kadınların hukuki haklarını kullanmaktan geri kalmadığını tespit etmek mümkündür. Müslüman olsun Gayrimüslim olsun birçok kadının mahkemede erkekler kadar hazır bulunmalar bile haklarını aramak ve hak ettiklerini talep etme konusunda

¹² Bkz. Jürgen Habermas, "Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale", *Birikim* 70, (1995): 62-66.

¹³ Dorothy Smith, *The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge*, (Boston: Northeastern University Press, 1990).

¹⁴ Sandra Harding, *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives*, (Ithaca 1991).

¹⁵ Göçek-Baer, s. 49.

¹⁶ Marry Ann Fay, "Kadınlar ve Vakıflar: 8. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 34.

¹⁷ Dina Rizk Khoury, "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Arında Mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar", *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 105.

tereddüt etmedikleri görülmektedir. Bu tespit onların sahip oldukları haklar konusunda bilinçli olduklarını ve belli bir kültürel seviyeye eriştiklerini göstermesi açısından değerlendirilebilir.¹⁸ Bununla birlikte bu durum mahkemenin toplumun hak arama veya talebi konusunda kadın veya erkek fark etmeden her iki cinse de eşit yaklaştığının da bir göstergesi olabilir. Cinsiyetlerin hak arayışında özgür/serbest olmasının onların bu kuruma yaklaşımını olumlu olarak etkilediği söylenebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki kadınlar yargılama süreçleri boyunca edindikleri rollerde babaları, erkek kardeşleri ve oğulları gibi yeterince görünür olmadılar. Toplumun her alanında olduğu gibi mahkemede var olmak da onlar için zorluklar ile doluydu. Hem İslam hukuku hem de örfi hukuk bir taraftan çeşitli haklar ile kadınları koruma altına alırken, öte taraftan hiyerarşik olarak dizayn edilen Osmanlı toplumunda kadını erkeğe kaçınılmaz bir şekilde bağımlı hale getiriyordu.¹⁹ Üstelik bu bağımlılık erkek öldükten sonra da büyük bir sadakate dönüşerek varlığını sürdürmeye devam etmekteydi. Örneğin Diyarbekir’de vefat eden Sakar adlı gayrimüslimin gerisinde bıraktığı mirası kızı Agise’ye, zevce-i metrukesi (eski karısı) Meryem’e ve validesi Kelbe’ye kalmış olmasına rağmen müteveffa Sakar’ın 15 kuruşluk borcuna validesi ya da kız kardeşi değil eski karısı Meryem sahip çıkan tek kişi olmuştu. Üstelik bu borcu ödemek için yeteri kadar parası yoktu ve geriye kalan mallardan 1 adet sini, 1 yorgan, 1 döşek, 1 perde, 1 keçe ve 1 top şal ile 1 sarı şal satmıştı.²⁰

İncelediğimiz dönem itibariyle Osmanlı toplumunda kadınların mahkeme kayıtlarına yansıyan en önemli faaliyet alanı olarak mülk edinme hakkını kullanmaları gösterilebilir. Büyük oranda mülkiyet devri veya miras yoluyla intikal eden evlerin satışı gibi hususlarda sicillere yansıyan bu faaliyet o dönem toplumundaki kadınların en doğal hakkıydı. İktisadi bir faaliyet olarak görülmesine rağmen mülk edinme hakkı aynı zamanda siyasi bir faaliyet olarak da görülmelidir. Osmanlı gibi tarıma dayalı ve taşınmaz malların yaşamsal önemi olan toplumlarda iktidar, mülkleri ve gelirlerini elinde tutma temeline dayanıyordu ve bu yönüyle mülk edinme hakkı kadına iktidar anlamında da güç vermektedir.²¹ Yine de bu konunun abartıya kaçılmadan, kadının mülk edinme üzerinden tam bir iktidar elde ettiği gibi yanlış algıya kapılmadan incelenmesi gerektiğini belirtmek gerekir. Meriwether’in de ifade ettiği üzere kadının mülklere erişiminin ve

¹⁸Jülide Akyüz, “Osmanlıda Kadınların Hukuki Haklarını Kullanımı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, (2007): 79.

¹⁹ Peirce, s. 2.

²⁰ Diyarbekir Şer’iye Sicili (bundan sonra DŞS) 3715, 1a-3.

²¹ Fay, s. 41.

mülk sahibi olabilmesinin anlamı üstünde bir anlaşma sağlamış ve açık seçik bir görüşe ulaşmış değiliz.²²

Bu dönemde kadınların görünür olduğu bir başka faaliyet alanı ise vakıflardı. Kadınlar iktisadi bir özerk alan olarak değerlendirilebilecek vakıflar kurabiliyor, burada yönetici veya denetçi gibi görevler alabiliyordu.²³ Vakıf kuran kadınların çoğu *hayri* vakıflar değil *ehli* vakıflar kurmaktaydı. Bunlar fakirlerin ya da ihtiyaç sahiplerinin gelirlerinden faydalandığı vakıflar olmaktan çok gelirlerinin kurucusunun lehine kullanıldığı vakıflardı. Bu vakıflar aracılığıyla kadınlar hem iktisadi özgürlüklerini kullanabiliyor hem de vakıf senedine mirasçılarının soyu tükenene kadar bu gelirleri kullanacağını yazarak tüm aileye güvence sağlıyorlardı.²⁴ Bu yolla hem malları yönetmek için hukuki bir koruma kazanılıyor hem de edindikleri mülklerin sonraki aile bireylerine sorunsuz kalması sağlanıyordu.²⁵ Çünkü miras yoluyla intikal edecek mal ve mülklerin hukuki bazı gereklilikleri vardı ve İslam hukukuna göre vakıf içerisindeki mallar mirastan sayılmadığı için paylaşımına tabi tutulmuyordu. Gabriel Bear, bu avantajın kadınların lehine çok uzun sürmediği kanaatindedir. İster mirasla ister başka bir yolla kadınların elde ettiği mülklerin zamanla erkeklerin kontrolü altına geçtiğini, vakıfların gitgide erkek yöneticiler tarafından yönetilmeye başlandığı ve bu durumun kadınların iktisadi durumunu zayıflattığını belirtir.²⁶

Kadınlar şer'i mahkemeyi vakıf ve mülk hadiseleri dışında genellikle evlenme, boşanma, miras ve velayet konularında sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Bu davaların bazılarında muhatapları kendi yakın/uzak akrabaları olduğu gibi yabancı kişiler ya da resmi görevli kişilerde olabiliyordu. İslam hukukun ve toplumsal kuralların çizmiş olduğu sınırlar içinde davranması gereken kadının bahsi geçen konular dahilinde giriştikleri mücadeleler mahkeme kayıtlarına sıklıkla yansımıştır.

Kadınların Hak Arayışlarına Bazı Örnekler:

Osmanlıda mahkemelerin kadınlara açık olduğu ve bu hakkı kullanmanın önünde herhangi bir hukuki sınırlamanın olmadığı bilinen bir gerçektir. Ancak kadınların mahkemede gerek davacı gerekse davalı olarak erkekler kadar etkin bir rolde olmadıkları genel kanıyı oluşturmaktadır. Genelde bu konu üzerine yapılan çalışmalarda mahkemeyi kullanan kadınların sayısından ziyade toplumsal statülerini ve hangi sebepler ile mahkemeyi

²² Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 127.

²³ Bkz. Tucker, *age*.

²⁴ Fay, s. 35.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Meriwether, s. 125-147.

²⁶ Gabriel Bear, "Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546", *Asian and African Studies* 17, (1983): 10.

kullandıklarını araştırma eğilimi yaygındır. “Seçkin” diye tabir edilen zengin ve soy bakımından asil olarak nitelendirilebilecek kadınların yanı sıra orta ve alt sınıf kadınların kullanımı da merak konusudur. Çalışmamızda toplumda seçkin veya orta-alt sınıf ayrımı yapmadan önemli bir eyalet merkezi olan Diyarbakir’de yaşamlarını ikame eden kadınların hak mücadelesini anlatı olarak sunacağız. Nitekim seçkin kadınların sorunlarını çözmek için daha çok gayr-ı resmi ilişkilerini ya da akrabalarının nüfuzunu kullanmakta olduğunu biliyoruz.²⁷ Bununla birlikte orta ve alt sınıf kadınların hukuki sorunlarını çözmek için mahkemeye daha çok başvurdukları gözlemlenmektedir. Biz çalışmamızda böyle bir ayrıma girmeden kent merkezinde ya da periferisinde yaşayan bazı kadınların itirazlarını ve hikayelerini incelemeye tabi tutacağız.

Şiddet yaşamın her alanında karşımıza çıkabilen, bireyin hayatını fiziksel ve ruhsal sağlığını bozan, huzurunu ve mutluluğunu etkileyen bir olgudur. Bu türden etkileri olan bir davranışa maruz kalmanın mahkemeye taşınması doğal bir sonuçtur. Kadınların da mahkemeye başvurdukları konular arasında kendilerine karşı uygulanan şiddette karşı açtıkları davalar gelmektedir. İncelediğimiz dönem içerisinde kadınların bu konuda haklarını aramada ne kadar hassas oldukları ve cinsiyet farkıyla temellenen bir toplumda kendilerine uygulanan şiddete karşı hukuki mücadelelerini vermeye ne kadar imkân buldukları hususu önemsenmelidir. 1655 yılında Amid şehrinin Subaşı Karyesi’nde ikamet eden Döne binti Allahverdi adlı kadının Molla Mustafa adlı bir erkekle tartışarak fiziksel şiddete maruz kalması ve aldığı sopa darbeleri ile yaralanması neticesinde mahkemeye yaptığı başvuru bu konuda bize önemli ipuçları vermektedir.²⁸

Erkek şiddetine uğrayan davacı Döne yukarıda belirtildiği üzere kentte ikamet eden değil kırsal bir alanda -Subaşı Köyü’nde- yaşayan bir kadındır. Bu yönüyle mahkemeye başvurma girişimi kentli kadınlara göre çok daha fazla zorluklar barındırmaktadır. Mahkemeye olan fiziki uzaklığın yanında köy gibi yaşam alanının dar ve toplumsal normların bağlayıcı olduğu yerlerde bu türden bir hak arama girişimi başlı başına sosyal bir itiraza işaret ettiği kadar aynı zamanda cesaret isteyen de bir davranıştır. Bütün bu zorluk ve engellere rağmen karşımızda kendisine uygulanan şiddete karşı sessiz kalmayan ve mahkemede hakkını arayan bir kadın durmaktadır. Nitekim mahkeme kayıtları incelendiğinde kentli kadınların mahkemeye köydekilere nispeten daha fazla ilgi gösterdiği görülmektedir. Bu durumun oluşmasında kentli kadınların mahkemeye ulaşılabilirliğinin daha kolay

²⁷Fariha Zarinebaf-Shahr, “Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği” *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 250.

²⁸DŞS 3715, 1b-1.

olması en büyük etken olmakla birlikte kentte yaşamının avantajı olarak daha iyi bir eğitim ve kültür düzeyine sahip olunması ve bu durumun hak arama bilincini yükseltmesi gibi sebepler de çeşitli etkenler arasında gösterilebilir. Bütün bu etkenlere rağmen Döne'nin şiddete maruz kalması neticesinde mahkemeye dava açması ve belgeden anlaşıldığı kadarıyla bunu herhangi birini vekil kılarak değil bizatihi kendisinin mahkemeye gelerek gerçekleştirilmesi köylü bir kadının hukuki hakları konusundaki hassasiyet düzeyini göstermesi açısından önemli görülmelidir. Ataerkil bir toplumda bir kadının erkeği/erkekleri mahkemeye şikâyet ediyor olması modern literatürde "mahalle baskısı" olarak da diyebileceğimiz toplumsal baskının kadına yöneltilmesine neden olabilecek bir durumken, sınırları zorlayarak mahkemeye iddiasını aktaran ve bunu yaparken herhangi bir vekile ihtiyaç duymadan kendi hukuki bilgisiyle yola çıkan bir kadınla karşı karşıyayız.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Amid mahkemesinde birçok kadının mahkemeye katılmak yerine vekil kullanmayı tercih ettiğini belirtmek gerekir. Belgeler kadınların yerlerine kendilerini temsil etmesi için vekalet verdikleri "erkekler" ile dolu durumdadır. Çoğu kadın mahkeme de yine bir erkek ile görünürlük sağlamayı tercih etmektedir. Tabi burada kadınların vekil kullandıkları davaların daha çok evlenme, boşanma ve miras meselelerinde olduğunu da belirtmek gerekiyor. Ancak miras gibi konularda vekil kullanmayı tercih eden kadınların söz konusu şiddet olduğunda bizatihi mahkemeye katılma isteği gösterdiğine bu davayı örnek olarak gösterebiliriz. Miras konularının çoğu zaman aile içerisinde çözüldüğü, çözülemeyecek durumlarda ise daha çok eş ve kardeşlerin vekaleti ile mahkemeye taşındığı düşünüldüğünde Döne'nin bizatihi mahkemeye gelerek şikâyette bulunmasının konuyu eş ve kardeşin koruması veya vesayetinden öteye taşıdığını da göstermektedir.

Birçok sorunun aile içerisinde, ya da taraflar arasında aile büyüklerince çözüldüğü, birincil ilişki tarzının yoğun olarak yaşandığı kent dışı bir alanda ikamet etmesine rağmen Döne'nin mahkemeye gitmesi ve hakkını araması aynı zamanda mahkemeye olan güveninin de bir göstergesi olarak görülmelidir. Yoğun hukuki sınırlamalara ve kesin kurallara rağmen mahkemelerin işlevlerinden biri de buldukları toplumda ötelenmiş, geri bırakılmış ya da haksızlığa uğramış mazlum grupların seslerini yükselttikleri mekanlar olmalarıdır. Bireyler mahkemeye başvurarak kendini rahatça savunabileceği, itiraz edeceği ve başından geçenleri kayıt altına alabileceği güvenilir bir yer bulmuş olmaktadır. Tabi bunun yapılabilmesi için yargıya duyulan güvenin tam olması gerekirdi. Aksi takdirde işler tam tersi seyredebilir ve haklıyken haksız duruma düşülerek bu durum kayıt altına alınmış olabilir.

Mahkemeye vekil kullanmayarak gelinmesinin bir başka sebebi kadı huzurunda verilen ifadelerin tutanaklara canlı bir şekilde, doğrudan kendi anlattıkları kelimeler ile kaydediliyor olmasıdır. Kişinin ağzından çıkanların

doğrudan tutanağa geçirilmesi avukat kullanımının sınırlı olduğu bir yargı sürecinde önem arz etmekteydi.²⁹ Dava belgeye kaydedilirken kadı tarafından özetlenmesine rağmen tanıkların ifadelerinin bire bir yazılması tercih edilmekteydi. Bu durum kadınların mahkemeye gelerek kendilerini ifade etmelerine, haklarını aramalarına, çoğu zaman ise davaların görünen yüzünün ötesinde kişilik ve onurlarını savunmalarına imkan vermektedir. Ayrıca fiziksel şiddet içeren davaların kadı önünde mağdur tarafından dile getirilmesi iddianın inandırıcılığını iki kat arttırmaktaydı.

Yaygın ve ciddi olarak örgütlenmiş asayiş ve güvenlik kuvvetlerinin olmadığı yerlerde kadınların mağduriyetlerini kanıtlanmasının iki yolu vardır. Bunlardan birincisi bireysel başvurudur. İslam hukukun gerektirdiği kadar şahit ile birlikte mahkemeye sunacakları başka kanıtlarla bireysel başvurunun yapılması gerekirdi. İkincisi ise yerel mahkemeye ya da güvenlik güçlerine bir şikâyet gitmesi ve görevlilerin olayı incelemeye değer bulmasıydı. İkinci yöntem genellikle genel kamu düzenine karşı işlenmiş suçlarda (zina, hırsızlık, vs.) söz konusuydu. Dolayısıyla mağdur kadının iddiasını kanıtlayacak şekilde mahkemeye katılarak suçlamaları dile getirmesi inandırıcılığını arttırması açısından bir tür gereklilikti. Nitekim Döne mahkemede ifadesinde bu yönde bir strateji kullanmış ve *“Molla Mustafa benimle kavga edip değnek ve taş ile sol böğrüm ve sağ koluma darp edip yara eylemiştir”* diyerek kadıya şikâyette bulunmuştur. Devamında *“hala eseri bereye nazar olunduktan sonra sual olunmasını talep ederim”* diyerek kadıdan sorgu/soruşturma talep etmiştir. İddiasını ispat için yaralarının hala göründüğünü ve bakılarak tespit edilmesini istemiştir. Mahkemeye şahsen katılması, iddiasında ısrarcı olduğunu ve bunu kanıtlamaktan çekinmediğini göstermesi açısından önemliydi. Ayrıca darp işlemi sonucunda ortaya çıkan fiziksel hasarın mahkeme heyetine gösterilip tespit ettirilmesi Döne'nin iddiasını kanıtlamada uyguladığı stratejinin devamı niteliğindedir. Bütün fiziksel ve toplumsal zorlukları göze alarak mahkemeye başvuran Döne'nin hukuki süreçten ve yargısal gerekliliklerden haberdar olarak iddiasını ispat etmeye çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nihayetinde yargı işi bir süreçtir ve bu sürecin en önemli aşamalarından biri iddianızı kanıtlayacak deliller veya tanıklar bulup iyi bir strateji uygulayarak mahkemede kendinizi ifade etmenizdir.

Döne'nin kendisine şiddet uyguladığını iddia ettiği ve dava açtığı kişi Molla unvanına sahip olan Molla Mustafa bin Veyis'tir. Unvanından da anlaşılacağı gibi davalı erkek sıradan biri değil, toplum içerisinde statü sahibi *molla* unvanlı bir kişiliktir. İsimlerin önünde bulunan unvanlar bireylerin devletle olan ilişki tarzlarını belirlemekle beraber toplum

²⁹ Peirce, s. 11.

içerisinde nasıl algılandıkları hakkında da bazı veriler sunabilmektedir.³⁰ Küçük bir köy ortamında toplum tarafından saygın ve sözü geçen birine karşı meydan okuyarak şehirdeki mahkemeye gelmek ve dava açmaya cesaret etmek o dönem için Döne'nin davasını iki kat değerli kılmaktadır.

Amid mahkemesinde davacıların iddialarını kanıtlamak için başvurdukları en etkili yöntemin kişilerin tanıklığına başvurmak olduğunu söyleyebiliriz. Çoğu zaman aynı fikirleri savunan tanıkların bu davada da hazır buldukları görülmektedir. Mahkemeye katılan bu şahitlerin ifadeleri de belgelerde açık bir şekilde kayıt altına alınmaktaydı. Yalan şahitlik yapanların ise tespit edilmesi durumunda bir daha şahitliklerine başvurulmamaktaydı.³¹ Döne'nin iddiasını kanıtlamak için Allahverdi bin Hasan ve Seyyid Hasan bin es-Seyyid Mehmet adlı kişiler mahkemede hazır bulunarak ifade vermişlerdir. Bu kişiler "*tarih-i kitabdan bir gün önce karye-i mezburdan merkurum Molla Mustafa müdde'ye-i mezbure Döne ile kavga edip değnek ve taş ile mezbur Molla Mustafa, Döne'nin sağ koluna ve sol böğrüne bizim huzurumuzda darb ve bere eyledi*" diyerek davacıyı desteklemişlerdir. İslam hukukuna uygun olarak her iki tanığında erkek olduğu görülmektedir. Bu erkeklerden biri toplum içerisinde önemli bir sosyal ve dini statüye sahip olduğunu gösteren *Seyyid* unvanlı Hasan'dır. Davalının Molla olduğu düşünüldüğünde aleyhte ifade veren tanıklardan birinin yine toplum içerisine önemli bir statüye sahip *Seyyid* olması Döne'nin iddiasını güçlendirmektedir.

Belgede Döne'nin Molla Mustafa ile kavgasının sebebi kaydedilmemiştir. Mahkemede gösterilen şahitlerden anlaşıldığı kadarıyla davalı ve davacı arasındaki kavga kapalı bir mekânda cereyan etmemiş ve hatta kavga sırasında sopa ve taş gibi malzemeler kullanılmıştır. Ev ortamında değil de kamusal bir mekânda olayın gerçekleşmesi bizi kavganın aile içi bir tartışmadan kaynaklanmadığı yorumuna götürebilir. Yine belgede Molla Mustafa ve Döne arasında kavgaya dönüşecek bir ilişki tarzının ipuçları da yoktur. Kavganın sebebini bilmek olayın anlaşılması açısından birçok konuya ışık tutabilirdi fakat belgenin özete geçirilme süreci buna izin vermemektedir. Mahkeme tutanakları davada olup biten her şeyin bire bir kaydedildiği belgeler değildi. Davaya bakan mahkeme heyetinin tüm davayı kendi süzgecinden geçirerek derleyip toparlayıp anlaşılır hale sokması neticesinde ortaya bir tür özet metin çıkarılıyordu. Bu özetleme süreci sonucunda davaya dair birçok şey kaybolmakta ve tutanaklar hukuki bir belgenin gerektirdiği şekilde resmi bir yapıya bürünmekteydi. Döne ve Molla Mustafa'nın kavga etme sebeplerinin belirtilmemesinin sebebi bundan kaynaklanıyor olsa gerektir. Sonuçta bu davanın sıradan bir şiddete maruz kalma olayı olmadığı açıktır. Sebebi ne olursa olsun bu dava bir kadının

³⁰ Unvanlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. İlker Er, "Balıkesirli Tereke sahipleri Hakkında Sosyo-kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BAÜ SBED)* 12, (2009): 371.

³¹ Bkz. DŞS 3838, 11b-1.

gurur ve onur mücadelesinin izlerini taşımakta ve incelediğimiz dönemdeki kadınların haklılıklarını kanıtlamak adına dava sürecini nasıl yürüttüklerine dair ipuçları sunmaktadır.

Diyarbakır'deki kadınların mahkemede hak arayışı süreçlerinde ilk sıralarda şiddetin yanı sıra evlilik ve boşanma ile ilgili uygulamalara karşı verdikleri mücadeleler de gelmektedir. Bu konuyu Amid'de yaşayan üç kadının mahkemeye yansımış hikayeleri üzerinden incelemeye çalışacağız. Bu kadınlar Şeyh Said-i Küçük mahallesinde oturan Rukiye binti Emirze, Hüsreviye mahallesinde oturan Emine binti Bakkal Mustafa ve Halil Paşa mahallesinde oturan Merve binti Mustafa adlı kişilerdir.

Yukarda ismini zikrettiğimiz kadınlardan olan Rukiye binti Emirze ile Emine binti Bakkal Mustafa kent merkezinde yaşamlarını ikame ettiren iki kadındır. Rukiye Şeyh Said-i Küçük mahallesinde oturan Ali Ağa bin Abdullah adlı kişi ile,³² Emine ise Hüsreviye mahallesinde ikamet eden Hacı Ahmed Çelebi bin Abdurrahman ile bir evlilik gerçekleştirmiştir.³³ Bilindiği üzere evlilik aile hayatının ilk adımını oluşturmaktadır. Toplumun en temel birimi olması açısından İslam hukuku aile kurumunu kutsal saymış ve bu konuda hassas kurallar koymuştur.³⁴ İslam hukukuna göre evlenmek isteyen kişiler kendi hür iradeleri ile kararlarını verir ve mahkemeye bu durumu bildirirlerdi. Tarafların ve şahitlerin hazır bulunması ile kadı tarafından nikah akdi yapılır ve bu durum mahkeme kayıtlarına yazılarak kaydedilirdi.³⁵ Bu yolla aile hayatının garantiye alınmaya çalışılması kadar tarafların haklarının hukuki olarak korunması da sağlanmaktaydı.³⁶

İslam hukukunda evlenme ile ilgili belki de en dikkat çekici husus *mehir* adı verilen ve erkeğin evlenme esnasında kadına taahhüt ettiği para veya maldır.³⁷ İslam toplumunda kadınlara verilen en önemli haklardan biri olan mehir kadının toplumsal statüsü anlamında önemli bir görünüm arz etmektedir.³⁸ Mehrin nasıl ödeneceği nikah sırasında tutulan kayıtlara not edilirdi. Rukiye ve Emine'nin zevceleri ile evlilikleri de İslam hukuku

³² DŞS 3789, 26b-2.

³³ DŞS 3715, 47b-1.

³⁴ Bkz. M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, (İstanbul 1985).

³⁵ Bkz. DŞS 3828, 11b-2; 11b-3.

³⁶ Nikâh akdine verilen önem ve toplum yaşamındaki rolü dolayısıyla, bu akit İslam toplumunda erken dönemlerden itibaren özen gösterilerek yapılmıştır. Dini ve hukuki bilgiye sahip nikâhın sıhhatini ve kontrolünü gerçekleştirebilecek biri kişinin nikâhı kıymasına özen gösterilmiştir (Bkz. M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri" *Osmanlı Araştırmaları* 3, (1982).

³⁷ Colin İmber, "Kadınlara, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behçetü'l Fetâvâsında Mehir" *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madelline C. Zilfi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 77.

³⁸ Akyüz, s. 85.

kurallarına göre gerçekleşmiş ve nikah akdi sırasında Rukiye 50 kuruş mehr-i muaccel ve 80 kuruş mehr-i müeccel, Emine ise -belgeden anlaşıldığı kadarıyla- 30 kuruş mehr-i muaccel ve 20 kuruş mehr-i müeccel talep etmiştir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere mehrin tamamı bir seferde ödenebileceği gibi bir kısmı peşin diğer kısmı ise daha sonra verilmek üzere iki taksite de bölünebilirdi. Taksitle ödenmesi söz konusu olduğu zaman peşin verilen kısma "mehr-i muaccel", sonraya bırakılan kısma ise "mehr-i müeccel" ismi verilmekteydi.³⁹ Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki mehir her ne kadar İslam hukukunda var olup sadece Müslümanlar için zorunluluk olsa da birçok gayrimüslim kadın nikahlarını kadı mahkemesine gelerek kaydettirmiş ve mehir miktarını sicillere yazdırmayı tercih etmiştir. Minoş veledi Karabet adlı Hristiyan bir kadının evlenmek istediği Tekbos veledi Ohannes ile birlikte Müslüman mahkemesine gelerek "*bir mani'-i şer'isi yoğ ise*" ifadesini kullanarak evlenmek istediğini bildirmesi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Minoş, eşinden 100 kuruş mehr-i muaccel ile 100 kuruş mehr-i müeccel talep etmiş ve bu istek tutanaklara kaydedilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla buradan hareketle İslam hukukunun kadınlara vermiş olduğu mehir hakkından gayrimüslimlerin de faydalanmak istediklerini ve Müslüman kadınlar gibi nikah esnasında ekonomik güvence elde ederek kendilerini rahat hissetmek istediklerini düşünmek mümkündür.

İki farklı mahallede ikamet eden Rukiye ve Emine'nin evliliklerinin 1136 senesine gelindiğinde boşanmaya sebebiyet verecek şekilde bozulduğu görülmektedir. Ailede devamlılık esas olması ve boşanmanın toplum tarafından çok normal karşılanmamasına rağmen aile içindeki huzur ve uyumu sürdürmenin imkansızlaştığı durumlarda evliliğin sona ermesi hukuki açıdan olağan bir durumdur. İslam ve dolayısıyla Osmanlı hukukunda boşanma hakkının erkeğe verilmiş olması tek taraflı boşanmaları arttırmakla birlikte bazı durumlarda kadınların mağdur hale gelmesine de sebebiyet vermekteydi. Erkeğin boşanmak isteğini sözle söylemesi bile yeterli görülmüşken kadın için durum oldukça kısıtlıdır. Bununla birlikte nadir olsa da kadının boşanma hakkını kullandığına dair mahkeme kayıtlarına rastlanmaktadır. Ancak bu haklarını kullanan kadınların maddi ve manevi birçok kayıp ile yüz yüze kalarak mahkemede haklarını aradıklarını belirtmek gerekmektedir. Bu kayıplar ister istemez kadınları mahkemelere yönlendirmiş ve mağduriyetlerini giderecek veya en az seviyeye indireyecek bir çaba içerisinde sokmuştur. Bahsi geçen Rukiye ile Emine adlı kadınların boşanma işlemini diğer boşanma davalarından farklı kılan şey her ikisinin de davasında talebin erkeklerden değil kadınlardan gelmesiydi. Yürürlükte olan hukuka göre çok nadir

³⁹ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, (Ankara 1974), s. 210; Mehmet Ali Yargı, "Günümüzdeki Mehr Uygulamaları ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi/Journal of Islamic Law Studies*, 8: 259-270.

⁴⁰ DŞS 3828, 11b-3.

kullanılabilen bu hakta ısrar eden iki kadının eşlerini ikna etmeleri gerekmektedir.

Yukarda bahsettiğimiz üzere boşanma hakkı kadın için hem hukuki olarak hem de toplumsal anlamda zorluklar ile doluydu. Hukuki olarak bir kadının eşinden ayrılması için izlemesi gereken üç yol vardı:

1. Erkeğin tek taraflı iradesini beyan ederek kadını boşaması, yani "talak",
2. Kadının evlilik esnasında kendisini ekonomik anlamda garantiye alabilmesini sağlayan mehrinden vazgeçmesi neticesinde eşini ikna etmesi yani "muhâlaa",
3. Kadının evliliğin devamı ile ilgili sakınca görmesi ile gerçekleşen boşanma yani "tefrik".

Birinci madde erkeğin iradesi ve kontrolünde olan kadının ise pasif bir rolde olduğu *talak* adı verilen yöntemdi. Talep erkekten gelmekle birlikte kadının itirazının sonuç üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktaydı. Diğer iki yöntemin ise tahmin edileceği üzere daha çok kadınların tarafından kullanıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Boşanmak isteyen kadın açısından sonuca ulaşmak için diğer iki yönteme göre en uygun olanı *muhâlaa* adı verilen ve eşlerin anlaşmasına dayalı olarak gerçekleşen yöntemdir. Fakat bu yöntemin de kadın açısından birçok dezavantajı barındırdığını belirtmek gerekmektedir. Muhâlaanın gerçekleşmesi için çoğu zaman kadının eşini boşanmaya ikna etmesi gerekiyordu. Bunun için ise evlilik sırasında kendisine bir hak olarak verilen ve herhangi bir olumsuz durumda iktisadi özgürlüğünü eline almasını sağlayacak mehrinden vazgeçmesi en kolay yolu oluşturmaktaydı. Ancak bu durum daha evliliğin başında mehir talep edilerek avantajlı konuma geçirilmek istenen kadının erkek tarafından dezavantajlı konuma getirilmesine neden olmaktadır.

Emine ve Rukiye'nin daha önce atıfta bulunulan boşanma yöntemleri içerisinden muhâlaayı benimseyerek eşlerinden boşanma yoluna gittiklerini belgelerden anlıyoruz. Emine, Ahmed Çelebi bin Abdurrahman ile evliliğine son verirken mehrinin ilk taksiti olan 30 kuruşu almış, geriye kalan 20 kuruşu ise istemediğini belirtmiştir.⁴¹ Rukiye'de ise evlendiği sırada belirlenmiş olan mehrin ikinci taksiti olan 80 kuruştan vazgeçtiği gibi daha önce aldığı 50 kuruşluk ilk taksitin 30 kuruşunu da geri vererek eşini ikna etmeyi başarmıştır.⁴² Görüldüğü üzere boşanma işlemi kadın için zorluklarla doludur. Eşinden boşanmaya karar veren kadının ailesinden ve çevresinden göreceği toplumsal baskının yanı sıra bir de iktisadi olarak fedakarlıklarda bulunması gerekmektedir. Bu maddi ve manevi fedakarlıklar kadın

⁴¹ DŞS 3715, 47b-1.

⁴² DŞS 3789, 26b-2.

üzerinde derin yaralar açabiliyordu. Bunun bir örneğini Rukiye'nin mehrinden vazgeçerek anlaşma sağlamasına rağmen eşinden kendisini üç talak ile boşamasını talep etmesinden anlıyoruz. Mehrinden vazgeçerek eşini boşanmaya ikna eden Rukiye sadece muhâlaa ile boşanması mümkünken Ali Ağa'dan kendisini üç kez "boş ol" ifadesi ile boşamasını talep etmektedir. Çünkü bu şekilde boşanan çiftlerin bir daha bir araya gelme ihtimali zayıflamakta, taraflar sadece hukukun arkasından dolaşma girişimi olarak tarif edilebilecek *hülle* adı verilen kısa süreli başka bir anlaşmalı evlilik yapıp, tekrar boşanmaları koşuluyla birbirleriyle evlenebilme imkanına sahip olabilmekteydiler.⁴³ Rukiye'nin sağlanan anlaşmaya rağmen Ali Ağa'dan bir daha kendisine dönemeyecek şekilde boşanmayı talep etmesi, bitirmeyi düşündüğü evliliğinin ve boşanma sürecinin ne kadar yıpratıcı olduğunu ve bir an evvel bu durumdan kurtulmak istediğini göstermektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki mehrinden ve nafaka talebinden feragat ediş ilerde herhangi bir şekilde eşya veya mal talebinde bulunamayacağı anlamına gelmekteydi. Yani boşanmak isteyen kadın bütün ekonomik iddialarından vazgeçmekteydi. Nitekim 1135 senesinde mahkemeye gelen bir başka dava bu konuda güzel bir örneği oluşturmaktadır. Fatma binti Davut daha önce talak ile boşandığı eşi Ahmed bin Mahmud'da 2 kat yorgan, 1 döşek ve yastık, 1 dolap ve 1 çift perde gibi eskiden kalma eşyalarının kaldığını belirterek "hala talep ederim" demesine rağmen Ahmed, "Ben Fatma'yı talak ile boşadığımda kendisi zimmetinde olan mehir, nafaka iddetinden ve eşyasından vazgeçtiğini belirtmiştir, kendisine vereceğim herhangi bir eşya yoktur" diye cevap vermiştir.⁴⁴

Belirtmek gerekir ki böyle bir anlaşma ile gerçekleşen boşanma olayının hukuki olarak mahkemede kayıt altına alınması zorunluluğu yoktur. Buna rağmen bu türden davaların mahkemeye yansımalarının sebebi tamamıyla Rukiye ve Emine gibi kadınların talebiyle gerçekleşmiştir. Kadınların konuyu mahkemeye taşımalarının altında eski eşleri ile ilgili ilerde çıkabilecek sorunlara karşı kendilerini garantiye alma istekleri yatmaktadır. Başka bir davada karşımıza çıkan Halil Paşa mahallesinde sakin Merve binti Mustafa adlı kadının mahkemeye gelerek boşandığını kayıt altına almak istemesi bu türden bir kararlılığın göstergesidir. Nitekim Merve binti Mustafa'nın eşi kendisini davanın kaydedildiği 1136 senesinden iki yıl önce yani 1134'te talakla boşamıştır. İki yıl boyunca bu durumu mahkemeye kayıt ettirme gereği duymayan Merve binti Mustafa'nın iki şahit getirerek 1136 senesinin Safer ayının 3. gününde, eşinin kendisini iki sene önce boşadığını ve bu duruma Hoca Ahmed mahallesinden Numan bin Mahmud ile Dabbağhane Mahallesi sakinlerinden Allaf İbrahim bin Mehmed'in şahit olduğunu belirtmesi ilginçtir. Şahitlerin durumu ikrarı ile birlikte Merve'nin kocası ile boşandığına ve başkası ile evlenmesine engel olunamayacağına

⁴³ Saffet Köse "Hülle" *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Diyanet Vakfı, 1999), c. XVIII, s. 475.

⁴⁴ DŞS 3715, 26b-2.

dair bir hüccetin verilmesine karar verilmiştir.⁴⁵ Bu bilgilerden yola çıkarak incelenen dönemde Diyarbakir’de yaşayan kadınların boşanma esnasında anlaşma sağlanmasına rağmen ilerde çıkabilecek herhangi bir soruna karşı bir tür teminat olarak konuyu mahkemeye taşıdıklarını ve kendilerine boşandıklarına dair bir belgenin verilmesini talep ettiklerini belirtmek gerekir. Böylelikle kendilerine yeni bir hayat fırsatı bulan kadınların ilerde tekrar aynı sorunları yaşamamak için gereken önlemleri aldıklarını ve bu türden deneyimler ile hukuki bilinç oluşturdıklarını söyleyebiliriz.

Mahkemedeki işlemin şahitler huzurunda yapılması ise yine aynı kaygılardan kaynaklanmaktadır. Nitekim Rukiye adına mahkemede vekillik yapan Molla Ali adlı şahıs Ahmet bin Zeyneddin ve Mustafa bin Yusuf adlı kişileri mahkemeye şahit olarak sunmuştur.⁴⁶ Böylelikle boşanma durumu hem mahkeme kayıtlarına geçirilmiş hem de insanların şahadetiyle kesinleştirilmiştir. Bu yolla aynı zamanda boşanmadan bir süre sonra erkeğin pişmanlık duymasının ve daha sonraki dönemde kadına yeniden ısrarının önüne de geçilmek istenmiştir. Sicillerde bu türden davalara sıkça rastlanmaktadır. Perihan binti İskender’in eski kocası Molla Süleyman’ın 1065 senesinde mahkemeye taşıdığı bir vaka bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.⁴⁷ Perihan daha önce Molla Süleyman bin Ali ile evliyken 1061 senesinde mehr-i müeccel ve nafaka-i iddetinden vazgeçmiş ve taraflar helalleşme yoluyla anlaşarak muhâlaa ile boşanmışlardır. Daha sonra Perihan’ın başka bir erkek Habib bin Osman adlı kişi ile evlilik yaptığı ve bu durumun eski koca Molla Süleyman tarafından hazmedilemediği anlaşılıyor. 1065 senesinde mahkemeye başvuran Molla Süleyman “*Perihan binti İskender nâm hatun taht-ı nikahında zevcem iken mezbureyi talik etmeden Habib ile akd-i nikah eylemiş*” diyerek bu nikahın iptali için dava açmıştır. Bu noktada Perihan’ın eski eşi ile ayrıldıkları sırada almış olduğu belge yeni evliliğini kurtarmıştır. Perihan boşandıkları tarihte Amid mahkemesinde kadı olan Mevlâna Uşakizade Abdurrahim Efendi’den aldığı hücceti getirerek mahkemeye sunmuştur. Hüccetteki şahitlerin hala yaşıyor ve şehirde bulunuyor olması işi daha da kolaylaştırmış şahitlerin kadının huzuruna çıkıp belgeyi doğrulaması ile eski kocanın iddialarının yersiz olduğuna ve bir daha bu kadına zevciyet davası açılmayacağına karar verilmiştir. Perihan’ın boşanma sırasındaki anlaşmaya rağmen konuyu kadı huzuruna taşınması ve oradan şahitlerin de huzurunda delil niteliğinde bir belge alması hem yeni evliliğini kurtarmış hem de kendisine çizdiği yeni yolda devam etme imkanı tanımıştır.

Yukarda anlatılan süreçlerdeki kadınların boşanma konusunda ileri

⁴⁵ DŞS 3789, 27b-1.

⁴⁶ DŞS 3789, 26b-2.

⁴⁷ DŞS 3715, 5a-2.

düzye hukuki bilince sahip olduğu görölmektedir. Fakat bu hukuki bilinç düzeyine rağmen her iki kadının da mahkemeye kendileri katılmak yerine birer vekil tayin etmeleri ilginçtir. Bahsi geçen kadınların daha önce hikayesine değindiğimiz Döne'nin aksine köyde değil kentte yaşadıklarını belirtmek gereklidir. Kentli kadınların eğitim ve kültür seviyelerinin daha gelişmiş olacağı ve buna bağlı olarak daha yüksek hukuki bilince sahip olmaları gerekliliği yönünde bir beklenti olabilir. Bu durumun aksine mahkemeye kendilerinin gitmeyerek vekil tayin etmeleri kadınların kentli-köylü kavramları üzerinden mahkemeye katılımını tasnife tabi tutmanın mümkün olamayacağını göstermektedir. Şayet bir tasnif yapılacak ise kadınların mekân/bölge odaklı kültürel seviyeleri üzerinden değil davaların niteliği bakımından bir tasnife tabi tutulabileceğini belirtmek gerekir. Kendisine uygulanan şiddet söz konusu olduğunda ciddi bir hukuk strateji uygulayan köylü kadın Döne'nin sadece sıradan bir davanın tarafı olmadığı, aynı zamanda maruz kaldığı fiziki şiddetten öte kırılan onur/gurur mücadelesinde mahkemeye şahsen katılarak olumlu sonuç almayı önemseydiği belirtilmelidir.

Sonuç

Osmanlıda mahkemelerin kadınlara açık olduğu ve herhangi bir sınırlama getirmediği açıktır. Mahkemede ister kendileri bizatihi gelerek hazır bulunabilecekleri gibi talep etmeleri durumunda vekil tayin ederek de temsil edildikleri görülmüştür. Bu durumun karar vericisinin tamamıyla kadının kendisi olduğunu belirtmek gereklidir. Ancak bu karar üzerinde hiç şüphe yok ki toplumsal ve ailesel faktörler önemli derecede etkilidir. Kadınların hangi tür davalarda mahkemeye gelerek şahsen katılımları hususu bu araştırmanın sınırlarını aşsa da verilen örnekler üzerinden bazı tespitler yapmak mümkündür. Kendisine karşı şiddet uygulanan bir kadının mahkemede hazır bulunması ve iddiasını ispat için stratejiler uygulaması kendisine karşı uygulanan şiddete karşı yapmış olduğu en büyük toplumsal itirazdır. Birçok kadının böyle bir olay karşısında bugünkü değer yargıları ve ulaşılan eğitim seviyesine rağmen sessiz kaldığı düşünöldüğünde atf yapılan dönemde bu itirazı çekinmeyerek mahkemede dile getirmeye girişmek önemli görölmelidir.

Bu türden davaları kadının itiraz hakkını kullanırken Osmanlı mahkemesine duyduğu güvenin bir göstergesi olarak da göstermek mümkündür. Ne kadar haklı olduğunuzu düşünürseniz düşünün bir köy ortamında Molla unvanlı biri tarafından dövöldüğünüzü iddia etmek ve bu iddiayı kanıtlayamama ihtimalini düşünmek ya da mahkemeden bu konuda yeteri kadar destek görememek hak arama mücadelesini daha başlamadan umutsuzluğa iteceği gibi kadınların ve toplumun diğer dezavantajlı kesimlerinin hukuka karşı güvenini sarsacak ve bir güvensizlik ortamı yaratacaktır. Bu açıdan bakıldığında Diyarbakır'da kadınların ister köylü ister kentli olsun haklarını arama konusunda mahkemeye/hukuki sürece

karşı ön yargı içerisinde olmadıkları, haklarını arama konusunda kararlı kadınların mahkemede özgür bir şekilde temsil edildiklerini belirtmek gerekir.

Toplumun temel ögesi olan ailenin İslam hukukunda özel bir önem atfedilerek korunduğu açıktır. Ancak belli kurallar, örf ve adetler çerçevesinde başlayan ve devam eden bu konunun tıpkı günümüzde olduğu gibi incelediğimiz dönemde de kadınlar açısından ciddi problemlere yol açtığı görülmektedir. Birçok kadın evlenme sırasında ve sonrasında oluşan problemler nedeniyle yollarını mahkemeden geçirmek zorunda kalmıştır. Aslında Osmanlı gibi İslami kurallar ve İslami hayat tarzı ile yoğun bir şekilde harmanlanmış bir toplumda evlilikten vazgeçmek ve bunu mahkemeye taşımak oldukça zor bir iştir. Toplumsal sınırlar ve baskılara bir de hukuki zorluklar eklenince doğru gitmeyen veya mutsuz olunan evliliklerden vazgeçmek kadın için önemli derecede hukuk bilgisi ve erkek merkezli bir boşanma hukuku karşısında eşini ikna edebilme mahareti gerektirmekteydi. Kadınların bu yolda en çok uyguladıkları yöntemin *muhâlaa* olduğunu görmek mümkündür. Bir tür karşılıklı anlaşma anlamı taşıyan bu yöntem aslında İslam hukuku tarafından kadının evlenirken herhangi bir olumsuzluk ile karşı karşıya kalması durumunda erkeğe karşı kendisini garantiye aldığı *mehir* adı verilen iktisadi hakkından vazgeçmesi anlamı taşımaktaydı. Erkekler kadınların bu haklarından vazgeçmeleri karşılığında çoğu zaman boşanmayı kabul ediyorlardı.

Bu türden boşanma davalarının mahkemeye taşınma zorunluluğu olmamasına rağmen kadınların özel olarak mahkemeye bu hadiseleri taşıyarak kaydettirdiğini belirtmek gerekmektedir. Her ne kadar taraflar anlaşarak boşansalar da daha sonra erkeklerin hak iddia etmeye devam ettikleri ve boşadıkları eşlerinin evlenmelerine mâni olmaya çalıştıklarına şahit olunmaktadır. Kadınlar tarafından anlaşma sonucunda gerçekleşen boşanmalar mahkemede kayıt altına alınarak bir hüccet niteliğinde belge talep edilmekte ve daha sonra çıkabilecek sorunlara karşı bir tür kendini garantiye alma olayı sağlanmaktadır.

Anlatılan bütün süreçlerde gözlemlendiği üzere incelenen dönemde kadınların belli bir düzeyde hukuk bilincinde sahip oldukları ve dava süreçleri boyunca stratejiler belirleyerek hayata geçirdikleri anlaşılmaktadır. Bu hukuk bilincinin oluşmasında genel olarak eğitim seviyesi ve mekânsal etkenlerden çok mağduriyete uğrayan her kadının şer'î mahkemeleri kullanma gereksinimleri ve mahkemeden delil niteliğinde belge talep etmelerinde görüldüğü üzere kadınların yaşamsal deneyimleri etkili olmuştur. Boşanma sırasında mahkemeden istenilen belgenin kadınların bu tür konulardaki daha önceki deneyimlerden faydalandıklarını ve taraflar arasında anlaşma sağlanmış olmasına rağmen ileride sorun yaşanmaması için mahkemeden delil niteliğinde talep edildiğini göstermektedir.

Kaynakça/References

a) Arşiv Belgeleri:

Diyarbakir Şer'iyeye Sicilleri, 3838, 3838, 3715, 3789 numaralı defterler.

b) Araştırma Eserler:

Açık, Turan, "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkiya Olup Olmayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği", *KAREN* 1 (2015): 35-94.

Abaoğlu, Esra "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazımında Kadın Görünürlükleri: Tarih-i Cevdet Ve Tezakir Örneği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul 2016.

Akyüz, Jülide "Osmanlıda Kadınların hukuki Haklarını Kullanımı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 6 (2007): 75-91.

Aydın, M. Akif. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul 1985.

Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları* 3, (1982).

Baer, Gabriel, "Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrir of 1546", *Asian and African Studies* 17 (1983): 9-27.

Berktaş, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayıncılık, İstanbul 2003.

Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974.

Çakır, Serpil "Osmanlı Kadın Hareketi", Metis Yayınları, İstanbul 2010.

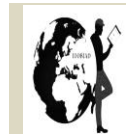
Er, İlker, "Balıkesirli Tereke sahipleri Hakkında Sosyokültürel Açısından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BAÜ SBED)* 12, (Haziran 2009): 368-376.

Faroqhi, Suraiya, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Edt. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s. 7-27.

Fay, Marry Ann, "Kadınlar ve Vakıflar: 8. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Edt. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 28-45.

Göçek, Fatma Müge, ve Marc David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Edt. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s. 48-63

Gedikli, Fethi, "Şer'iyeye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar" *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları-Tespitler-Problemler-Teklifler*. İSAM, İstanbul 2007, s. 73-96.

- Habermas, Jürgen, "Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale", *Birikim*, Sayı. 70 (1995), s. 62-66.
- Harding, Sandra. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives*. Ithaca 1991.
- İmber, Colin, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behçetü'l Fetâvâsında Mehir", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Edt. Madelline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Jennings, Ronald C. "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO* 18 (1975): 53-114.
- Köse, Saffet, "Hülle", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, (İstanbul 1999), s. 475-477.
- Khoury, Dina Rizk, "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında Mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar", *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul, 2000, s. 103-124.
- Meriwether, Margaret L., "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 125-147.
- Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Scott, Joan W., *Feminist Tarihin Peşinde*, BGST Yayınevi, İstanbul 2013.
- Smith, Dorothy, *The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge*. Northeastern University Press, Boston 1990.
- Tucker, Judith E, *Women in Nineteenth-Century Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Yargı, Mehmed Ali, "Günümüzdeki Mehr Uygulamaları ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi/Journal of Islamic Law Studies* 8: 259-270.
- Yılmaz, İlkey, "Osmanlı Kadın Tarihine Dair Bir Kaç Not" *Kadın Araştırmaları Dergisi* 10, (2012): 61-81.
- Zarinebaf-Shahr, Fariha, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, s. 250-260. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

